

**Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы
Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери
«Ак-Чыраа ниити билиг ортумак школазы»**

ШМК-ның хуралынга көргөн:

МК даргазы: А.К.А. Тырык А-К.А./

Протокол № 1

«19» август 2023 чыл

«Чөпшээрешкен»

Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы:

Д.Х.О. /Тумат Д-Х.О./

«19» август 2023 чыл

Школа директорунун № 183/а
дужаалынга даянып

«Бадылаан»

Школа директору

А.В. Шөкар, А.В.

« » август 2023 чыл

**КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАЛЫГ
ПЛАННААШКЫН**

Төрээн чогаал.

Класс: 7

Өөредилге номунун автору, ады, үндүрген чылы: Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Куулар.
Төрээн чогаал 7 класс – Кызыл, 2016 чыл.

Программаның ады: 5-11 класстарга Программалар. Тыва аас чогаалы болгаш литература.

Өөредилге планы-биле:

Неделяда: 2 шак.

Ниити шагы – 68 шак.

Тыва дыл, чогаал башкызы

Кыргыс С.С. ажылдап кылган.

Категориязы: I (бирги)

2023-2024 өөредилге чылы

Тыва чогаал эртемнге ажылчын **программаны** Тыва Республиканын өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказынын яамызынын Өөредилге-методиктиг чөвүлелелинин чөпшээрээни «Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарынга “Төрөөн (тыва) чогаал “ эртемниң чижек өөредилге программасынга», 5-9 класстарның “Тыва чогаал”. Күрүне стандарты. Өөредилге программалары» деп документизинге база Өвүр кожуунун Ак-Чыраа ортумак школазынын ажылдап кылганы № 183/а дугаарлыг доктаалыга болгаш школаның Өөредилге планынга дүүштүр даянып кылган.

1. Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары

Өөредилгиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязыныңге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;идей-темати-казы-биле хөөннөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медеделдиг көрүжүн хевирлеп, чогаалдыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медерели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонuurгалдыг, чогаалдыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

2. Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүң өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорул-газы – аас чогаалы тыва чоннуң ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаалдып, сайзырадып келген сөстүң уран чүүлү деп билиндирибишаан, чо-гаалды амыдырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чон-нарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эсте-тиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын үнезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар.

Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарынга,

оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөрөдир.

Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлзээшкинниг эвес, а медреселдиди-биле сайгарып билирин өөрөдир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес. Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртеминиң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртеминиң бүгү адырлары-биле холбаалыг болган-да, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

Кол ниити өөрөдилгениң 7-8 класстарынга өөреникчилерниң номчулга культуразын бедидип, чогаал сайгарылгазын делгемчидер. Чогаалды чо-гаал теориязындан тема, идея, сюжет, композицияның элементилерин тодарадып, шүлүк тургузуун сайгарып шыдаар кылдыр өөрөдир.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланышкынныг бот-тускайлаң ажылдаар арга-ны бээр. Интернеттен медээлерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонуургалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

3. Тыва чогаал эртемин өөренириниң ФКӨС негелделери-биле түңнелдери:

Өөрөдилгениң бот-тускайлаң түңнелдери өөреникчинин үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бт-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медреселдиди-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандыраарычче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртеминиң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөрөдиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртеминиң теория-практиктиг билиглерин-биле чергелештир өөрөдиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланышкынныг), чаа билиг алы-рының аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 7-ги класска проблема-тематиктиг принципке үндөзилеттинип ажылдап кылдынган. Үндөзин билиглерин – маадыр болгаш ооң аажы-чаңы.

4. 7-ги класстың өөреникчилериниң кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери:

- маадырлыг тоолдарның уран-чеченин онзагайын тодарадып, тайылбырлап билер;
- улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып болгаш оларны авторлуг чогаалдарны ылгап билер;
- чогаалда чуруттунган болуушкуннарны, маадырларны долuzu-биле сайгарып шыдаар;
- өөрөнип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, өөрөнгөн чогаал теориязын шын ажыглап билер;
- утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгерөңгей, шилилгелиг, допчулай) чугаалап, рольдап номчуп, планның янзы-бүрү хевирлерин (сюжеттиг, идея-тематикалыг, композициялыг, цитаталыг) тургузуп билер;
- номчаан чогаалдарынга хамаарыштыр өскелерниң бодалдарын дыңнап, билип, аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалын барымдаалыг шынзыдып өөрөдир;
- номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын тода илеретпишаан, аңаа дүүштүр презентацияны кылып билер;
- номчаан чогаалдарынга кыска шинчилел ажылдарын болгаш чогаадыкчы ажылдарны кылып билер;
- өөрөнгөн чогаалдарынга бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин кылып шыдаар;
- өөрөдилге номунуң тайылбыр кезээн болгаш аңгы-аңгы словарьларны, энциклопедияларны ажыглап билер.

5.Календарь-тематиктиг план.

№	Кичээлдің темазы	Шағы	Эрттирер хүнү		Бажыңга онаалга
			план	факт	
1	Кирилде кичээл. Литература – амыдыралдың көрүнчүү.	1	01.09		Уран чүүлдүң өске хевирлери-биле харылзаазы.
Чеченнерниң сөңү					
2	Маадырлык тоолдар (эпос). “Ачыты Кезер-Мерген”: төөгү-биле холбаазы, уран-чечени.	1	07.09		Чода ноян, Чурунуң омур-хевирин сайгарар.
3	Маадырлык тоол “Танаа-Херел”онзагайы, тема-идеязы.	1	08.09		Шаң-Хаанга болгаш Шулбус-Хаанга деннелгелиг үнелелди бээр
4	Ч/С Чогаадыг «Чоннуң маадыр оглу».	1	14.09		Чурук чуруур.
5	“Бокту-Кириш, Бора-Шээлей” деп тоолдуң тыва улустуң аас чогаалында онзагай туружу.	1	15.09		Кыс кол маадырның база өске омур-хевирлерниң маадырлык чоруктар кылырынга эрес-дидимин көргүскени.
6	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп тоолда Бора-Шээлейниң омур-хевир.	1	21.09		Гипербола, литота ушта бижиир. Ырызын ырлап өөренир.
7	ЧТ. Маадырлык тоолдар дугайында билиг.	1	22.09		Маадырлык тоолдарның утказын сайгарар.
Аас чогаалының салдары-биле					
8	В.Серен-оол “Каң-кыс”тоолдуң утказы болгаш тургузуу.	1	28.09		Авторлуг тоолдуң сюежин тургузар.
9	В.Серен-оол «Каң-кыс»тоолдуң уран-чечени, дылы.	1	29.09		Маадырлык биле авторлуг тоолдарның ниити болгаш ылгавырлык талаларын бадыткаар.
10	Деңнелге-анализ кичээли «Каң-кыс биле Бора-Шээлейниң омур-хевирлери».	1	05.10		Авторлуг ийи тоолга ребустар тургузуп, чогаадыр.
11	М.Кенин-Лопсан “Хайыралыг Калчан-Шилги” чогаалдың темазы.	1	06.10		Бердинген сөстөрниң тайылбырын кылып, чогаалдың планын тургузар.
12	М.Кенин-Лопсан «Хайыралыг Калчан-Шилги» Эртине кырганның омур-хевир.	1	12.10		Эртине кырганның омур-хевирин тургузар.
13	М.Кенин-Лопсан «Хайыралдыг Калчан-Шилги» Чогаалдың аас чогаалы-биле харылзаазы.	1	13.10		«Аът-тыва кижиниң өңнүү» төлевилел кылып.
14	Ч.с. «Эки аът ээзинге шынчы»	1	19.10		Арын 77 кырганның аьдынга чугаазын шээжилээр.
15	ЧТ. Чогаалдың темазы болгаш идеязы.	1	20.10		Шилип алган чогаалының тема, идеязын тывар
16	М.Б. Доржу «Аас чогаал» шүлүктүң сайгарылгазы.	1	26.10		Лириктиг шүлүктүң аас чогаалы-биле холбаалыын бадыткаар.
17	КДН. Дожоогийн Цэдэв. Шүлүк «Улуг Гобиде өг» (Очулгазы Ю.Ш. Кюнзегештии)	1	27.10		Номчаан чогаалынга дүүштүр деңнелгелиг сайгарылганы кылыры: чоннуң ниити, бот-

					тускайлаң чаңчылчаан культуразының онзагайы.
18	С. К.Тока «Араттың сөзү»: төөгү-биле холбаазы.	1	09.11		Чогаалда билдинмес сөстөрниң сайгарылгазын кылыр.
19	С.Тока «Араттың сөзү»: романда хөлечиктер биле дарлакчыларның бир мөзүлеш овор-хевирлери.	1	10.11		Арын 97-102 номчуур. Романның бижиттингенинге хамаарыштыр төөгүлүг үндезиннерни өөренип көөр.
20	С.Тока "Араттың сөзү": эгелерниң уран-чечени.	1	16.11		Щетинкин болгаш Кравченконун партизан шерииниң дугайында кыска медээлер.
21	С.Тока “Араттың сөзүнүң” кезек эгелеринге түңнел кичээл.	1	17.11		Орус, тыва араттарның аразында найыралының дугайында бжиир.
22	Ч/С. Чогаадыг "Мээн сонуургаан эгем"	1	23.11		Чогаадыгны чедир бжиир база темага дүүштүр бжимел дыңнадыг кылыр.
23	С.Токаның «Араттың сөзүңгө» хыналда-тестилиг ажыл.	1	24.11		«Кызыл партизаннар» чурук чуруур.
24	С.А.Сарыг-оол “Аңгыр-оолдун тоожузу” (романдан эгелер).	1	30.11		Номчуур, ар. 106-111.
25	С.Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу». Өскүс оолдун салым-хуузу.	1	01.12		“Мээн төрүтүнген чылым” кыска чогаадыг
26	Кичээл-диспут «Оюннар бичии уругларга ажыктыг бе?»	1	07.12		Чогаалда ёзу-чаңчылдарның, чүдүлгө-сүзүглелдин маадырның кижии болуп хевирлеттинеринге салдарын тодарадыр.
27	С.Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу». Аңгыр-оолдун овор-хевири.	1	08.12		Эгелерге чуруктар чуруур.
28	С.Сарыг-оол "Аңгыр-оолдун тоожузу": эгелерниң уран-чечени.	1	14.12		Карта-биле ажыл. Чогаалга үнелел бжиир.
29	Б. Хөвөңмей “Чүү болганыл?”	1	15.12		Онаалга №3, ар. 134
Оожургал чок сагыш-сеткил					
30	С. А. Сарыг-оол «Соругга» деп чечен чугаазында пейзажтын ролю	1	21.12		Онаалга №7,8 ар. 142
31	С.Сарыг-оол «Соругга» кижии- биле бойдустун сырый харылзаазы.	1	22.12.		Чечен чугаага хамаарыштыр кроссворд тургузар.
32	ЧС. Чогаадыг «Кижии бойдустун төлү».	1	28.12		Кол маадыр Дукарга характеристика бжиир.
33	ЧТ. Чечен чугаа дугайында билиг.	1	29.12		«Тыва чогаал-уругларга» төлевилел кылыр
34	О. Сувакпит «Ылар».	1	11.01		Онаалга №5, ар. 146 Бир кезээн шээжилээр.
35	КДН. С.Пюрбю «Ыржыгаш».	1	12.01		Шээжилээр.

36	К. К. Кудажи «Кызыл-Бөрттүг» деп чогаалында кол маадырнын омур-хевири.	1	18.01		Кызыл-Бөрттүгнүн ачазының портредин ушта бижир
37	К.Кудажи «Кызыл-Бөрттүг» Кызыл-Бөрттүгнүн мөзүлүүнүн бир демдээ -кызымаа, эртем-билигже чүткүлдүү.	1			Оол чүү чүвеге муңгарааныл?
38	К.Кудажи «Кызыл-Бөрттүг» Тоожунуң уран-чечени.	1			Бичии башкыны чоннун канчаар үнелеп турганын көргүскен домактарны ушта бижир.
39	К.Кудажи «Кызыл-Бөрттүг» Кызыл-Бөрттүгнүн протопиви.	1			Арын 168, №10-11 кылыр
40	К.Кудажи «Кызыл-Бөрттүг» хыналда-тестилиг ажыл.	1			«Кызыл-Бөрттүг ёзулуг маадыр» чогаадыг
41	Ш.М.Суваң “Чээн оол”	1			Э. Хемингуэй-ниң “Ашак болгаш далай” деп чогаалының очулгазын номчуур.
42	С. Б. Пюрбюнун «Эргеппей дугайында тоожузунда» чылгычының омур-хевири	1			Тайылбырлыг словарь-биле ажыл
43	С.Пюрбю «Эргеппей дугайында тоожу» Эргеппей –депшилгелиг арат.	1			Сандан биле Эргеппейге омур-хевирлер тургузар
44	ЧТ. Тоожу дугайында билиг	1			Тоожу номчуур, кол маадырны болгаш оон ужуражып, харылзажып турар кол маадырларын бижир.
45	О.К.Саган-оол “Найырал”	1			Онаалга №8, ар. 204
46	К. Э. Кудажиның «Степан Сарыг-оолдун плантациязы» бойдус темазын чырытканы.	1			Суурда үнүп турар эм оыттарга ажыл кылыр
47	К.Кудажи «Степан Сарыг-оолдун плантациязы» деп чечен чугаазының уран-чечени	1			Онаалга № 13 кылыр
48	М.Б. Доржу “Дайынныг кино көргөш...”	1			Бердинген сөстөргө домактар чогаадыр
49	ЧС. Кыска чогаадыг “Дайын дээрге...”	1			Чечен чугаага план тургузар
50	ЧТ. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	1			Өске чогаалдың сюжедин сайгарар
51	И.Б.Иргит “Эргим Уля угбай”	1			Деңелге-сайгарылга
52	С.Б.Пюрбю «Төрээн дылымга»	1			Шүлүктү шээжилээр.
53	А.А. Даржай “Авамга”	1			Ава дугайында шүлүктен чогаадып шенээр
54	ЧТ. Шүлүк дугайында билиг	1			Өске шүлүктүн долу сайгарылгазын кылыр
55	М.А.Күжүгет “Бак сагыш башка халдаар”.	1			Аас чогаалы-биле харылзаазын деңээр

56	Р.Д.Лудуп “Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг”.	1			Шүлүктү шээжилээр
57	С.А.Сарыг-оол “Алдан-маадыр”.	1			Алдан-маадырлар дугайында төлевилелдер кылыр
58	Алдан-маадырларның тура халышкынының сорулгазы, түңнели, ужур-дузазы.	1			Төөгү чугаалар номчуур
59	Р.Д.Лудуп “Улаастайга”.	1			Шаажылал болгаш тос эрии дугайында дыңнадыг
60	И.Ү.Бадра “Ужудукчу Кидиспей” (тоожудан эгелер).	1			Ужар-хемере македи кылыр, чурук чуруур.
61	И.Бадра «Ужудукчу Кидиспей». Баштайгы тыва ужудукчу Чооду Кидиспейниң амыдыралын чеченчидип чурааны.	1			Совет Эвилелиниң дузаламчызын бижиир
62	О.Ө.Сувакпит “Сат Бүрзеккей дугайында баллада”	1			Онаалга №5, ар. 246
63	К-Э. К. Кудажы “Он бир”.	1			Интернационалчы найырал деп чүл? харыылаар
64	К.Кудажы «Он бир». Шииниң боттуг төөгүге дүүшкээ, персонажтарның амыдыралындан алдынганы.	1			Эки турачы шериглерниң аттарын тывар
65	С. Р. Элляй “Экии, тыва чонум”, Ц.Г. Шагжин “Хураган”.	1			Викторина тургузар
66	КДН. М. Кужугет "Азыранчып чораш..."	1			Шээр малга хаммарышкан проектилерге ажылдар
67	Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары. Хыналда-тестилиг ажыл.	1			Катаптаар, номчуур
68	Нийти түңнел кичээл.	1			Чайгы онаалгалар